

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології і соціології

Дипломна робота магістра

з теми:

**“ ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
КАТЕГОРІЇ «СУВЕРЕНІТЕТУ» У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ”**

Виконав: студент 2 курсу, групи

Рb1 – М16

галузь знань 05 Соціальні та
поведінкові науки

спеціальності 052 Політологія

Гаврилишин Руслан Андрійович

Керівник:

Вонсович Г. Б., кандидат історичних
наук, доцент кафедри політології і
соціології

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти еволюції національного і державного суверенітету.....	7
1.1. Виникнення, основні етапи розвитку та ознаки суверенітету як поняття та інституту	7
1.1.1. Суверенітет: зміст, складові, значення. Носії суверенітету.....	8
1.1.2. Вплив глобалізації на суверенітет	12
1.1.3. Криза Вестфальської системи світового порядку.....	23
1.1.4. Зростання актуальності концепції суверенітету.....	29
1.2. Міждисциплінарний характер вивчення національного і державного суверенітету	31
1.3. Методологія вивчення суверенітету як об'єкта політологічного дослідження	35
Висновок до розділу	54
РОЗДІЛ 2. Політичні аспекти трансформації суверенітету як складової глобалізаційних процесів	57
2.1. Нова роль держави як традиційного носія суверенітету.....	58
2.2. Вплив недержавних акторів політики на державний і національний суверенітет.....	75
Висновок до розділу.....	90
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В першу чверть XXI століття суверенітет як невід’ємна властивість інституту державності під дією процесів глобалізації зазнає значних трансформацій. Сьогодні уявлення про державний суверенітет суттєво відрізняються від розуміння і міжнародної практики історичної епохи часів підписання Вестфальських угод 1648 р. Згідно з традиційними (Вестфальськими) уявленнями державний суверенітет означав найвищу і виняткову законодавчу і виконавчу владу держави на її території. Всеосяжний розвиток глобалізації, охоплюючи всі виміри суспільного життя, змінює світові політичні порядки та устрої, системи світової політики та характеристики її ключових акторів, якими є держави. Наразі ми маємо “зламаний світ” зі зміненою, але неясною для багатьох, перспективою. “Зламаний світ” означає, що всі звичні для людства політичні, соціальні, економічні та культурні норми поступово перестають діяти так, як вони діяли раніше. Кількість кризових явищ наростає, а людство не встигає адекватно не те що відповідати на виклики, але навіть і формулювати їх.

Відповідним чином докорінних перетворень зазнає і така властивість інституту державності, як суверенітет, котрий сьогодні відрізняється від того, що склався і розвинувся в рамках Вестфальського політичного устрою світу. Така докорінна історична трансформація актуалізує політологічні дослідження, присвячені проблемам еволюції теорії і практики державного суверенітету та тим змінам, яких він зазнає при переході від одного глобального політичного устрою до іншого.

Тривалий час державний суверенітет був об’єктом переважно правознавчого та політико-філософського дослідження. Відомими є ідеї постренесансної політичної філософії Нової доби, зокрема Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск’є. Ще більший внесок у розгляд цієї проблематики зроблено в теорії міжнародного права. Політичні науки розпочали приділяти належну увагу проблематиці “державного суверенітету” лише останнім часом. Цьому

значною мірою сприяло завершення “холодної війни”, поглиблення та інтенсифікація глобалізаційних процесів.

В українській політичній науці, становлення якої відбувається паралельно зі становленням української держави, трансформації державного суверенітету ще не були спеціальним предметом вивчення, що робить актуальним це політологічне дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломна робота виконана в рамках планових тематик кафедри політології та соціології Кам’янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження полягає у з’ясуванні категорії “суверенітет” у політичній теорії та впливу різних політичних аспектів на його змінюваність. Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких **дослідницьких завдань**:

- простеження і осмислення еволюції поглядів вітчизняної та зарубіжної політичної думки стосовно проблеми державного суверенітету;
- обґрунтування необхідності міждисциплінарного дослідження державного суверенітету з акцентом саме на політологічних аспектах;
- з’ясування і систематизація політичних факторів, які видозмінюють державний суверенітет в сучасних умовах;
- визначення специфіки впливу державних і недержавних акторів на трансформацію державного суверенітету.

Об’єктом дослідження є політичні, економічні та соціальні процеси глобалізації, а також суверенітети держав, які зазнають її впливів.

Предметом дослідження є трансформації теоретичного (формального і сутнісного) вимірів державного суверенітету в контексті процесів глобалізації.

Методологічну основу дипломної роботи становить комплекс філософсько-політологічних, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність соціально-філософського та політологічного аналізу ідеї суверенітету. При цьому в дипломній роботі використовувалися такі підходи і методи дослідження, як: системний підхід, історичний, емпіричний, аналітичний, компаративістський методи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють переважно період другої половини ХХ ст. – початок ХХІ ст., а також історичні екскурси у ХVІІ – ХІХ ст., пов’язані з темою дослідження.

Елементи наукової новизни дипломної роботи полягають в тому, що:

- розглянуто політологічну історію, теорію та практику державного суверенітету із розкриттям позицій різних наукових шкіл;
- доведено, що державний суверенітет під впливом глобалізації та інших процесів зазнає формальної та змістової трансформації;
- визначено роль нових політичних та економічних акторів, під кутом зору їх впливу на різні параметри державного суверенітету;
- державний суверенітет розглядається як політичний феномен, пов’язаний із комплексом економічних, соціально-культурних, правових та екологічних феноменів;

Практичне значення одержаних результатів. Положення і висновки роботи можуть бути використані для розробки студентами виступів і повідомлень на конференціях, “круглих столах”, написання ними рефератів, курсових робіт тощо. Також результати дослідження можуть бути використані при підготовці до написання есе з політології, загальної теорії політики, інших дисциплін політологічного спрямування.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження були апробовані у виступах автора на студентській науково-практичній конференції (квітень 2017 р.), на круглому столі “Політична освіта очима студентів” (Камя’нець – Подільський, березень, 2017) а також під час проходження практики, зокрема у процесі читання лекцій і проведення семінарських занять із загальної теорії політики та політичних систем і режимів сучасності на 2 і 3 курсах політологів історичного факультету.

Публікації на тему магістерської дипломної роботи. Результати дипломної роботи у вигляді статті подані до друку у збірник студентських наукових робіт “Політія”.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, дев’яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 104 стор., обсяг основного тексту – 92 стор., список використаних джерел складає 131 назву.

ВИСНОВКИ

Політичний устрій світу, світові порядки та системи міжнародної політики, які постали від 1648 р. і можуть умовно визначатись як Вестфальські нині, в добу глобалізації, зазнають суттєвих змін. Вони мають за джерело глибинні соціальні процеси, що охоплюють як міжнародну, так і національні політики. Таким чином, кожен політичний устрій світу (разом з світовими порядками і системами міжнародних відносин, які він історично охоплює) має певну соціальну базу і може розглядатись як її функція. Відповідно структурні зміни в рамках базисних соціальних відносин призводять до структурних змін в рамках відносин міжнародних.

У форматі Вестфальського політичного устрою суверенітет був визначальною характеристикою держави як ключового актора і ключової структурної ланки цього устрою. Держава, структурно детермінуючи цю історичну форму світової політики, мала дві основні характеристики – реальновладну і формальну. Перша описувалась категорією “національної могутності” (реальним обсягом владних ресурсів в розпорядженні держави); друга – категорією “суверенітету” (формальним політико-юридичним правом на здійснення верховної влади в національному

суспільстві і незалежної в міжнародному). Безперечно, між обома характеристиками існувала залежність, коли обсяг владних ресурсів обмежував (в реальному, а не формально-юридичному сенсах) можливість відстоювати і здійснювати суверенні права держав на міжнародній арені.

Під тиском новітніх вимог соціальної і, зокрема, міжнародної реальностей виникає вже суто пізнавальна потреба в перегляді та переосмисленні власне категорії і навіть теорії державного суверенітету. Однак такий науковий і філософський перегляд та переосмислення матимуть очевидні політичні наслідки як для міжнародної, так і національної політик.

Відповідно перехід від індустріального типу суспільства до постіндустріального обумовлює перехід від Вестфальського політичного устрою світу до поствестфальського, що призводить до зміни міжнародно-політичного статусу держави, а отже. й до зміни такої її базової характеристики як суверенітет. Таким чином, категорії і явища “глобалізації” та “суверенітету” не суперечать одне одному, оскільки перша є проекцією історичних зрушень в соціальній базі світової політики на міжнародну арену (йдеться про перехід від індустріального типу суспільства до постіндустріального), а зміни в розумінні і характері функціонування другого обумовлені тією ж фундаментально-історичною зміною.

Сучасні глобалізаційні міжнародні відносини структуруються не лише на підставі національно-державного принципу. Тут присутні й інші джерела структуризації. Кожне з цих джерел відповідає певній соціальній спільноті та об’єднанню, котре переростаючи національні кордони, структурує глобалізаційні міжнародні відносини у свій окремий спосіб.

Поствестфальська трансформація такої визначальної характеристики державного актора як національна могутність відбувається в напрямку до появи нових ключових елементів – інформаційно-комунікаційний компонент, високі технології, присутність на світових фінансових ринках і

багатосторонніх міжнародних структурах, сучасні системи озброєнь та технології подвійного призначення. Разом із зміною однієї характеристики (реально-владної) відбувається й зміна іншої.

Сучасний суверенітет залишається невід’ємною характеристикою держави як у внутрішніх, так і міжнародних справах. Суверенітет так само і надалі відіграватиме ключову регулююче-впорядковуючу роль в міжнародних відносинах. Разом з тим він стає плюралістичним, багаторівневим і багатокomпонентним. Сьогодні можна говорити про “розподілений суверенітет”, тобто суверенітет, який розподіляється між недержавними міжнародними акторами (міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, ТНК, валютно-фінансові групи та ін.) і акторами національних суспільств. Відповідно й держава перетворюється з монопольного власника, носія і постачальника владних ресурсів і суверенних прав на того, хто їх розподіляє і управляє. Причому такий розподіл здійснюється на користь тих політичних акторів, які більш мобільні в задоволенні життєвих потреб суспільств. Загалом, йдеться не про відмову держави від суверенітету, а про співпрацю в його реалізації, в якій держава відіграє роль менеджера.

Глобалізація є відображенням в міжнародних відносинах базисного переходу від індустріальної цивілізації до постіндустріальної, а згодом - інформаційної. Відповідно глобалізаційні процеси і зміна в розумінні та функціонуванні суверенітету не суперечать одне одному, а є проявами однієї базисної соціальної трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політологія у запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / І. Г. Оніщенко, Д. Т. Дзюба, І. І. Дуднікова та ін. / Оніщенко Г.І., Дзюба Д.Т., Дуднікова І.І. – К.: Вища школа, 2003. – 263 с.
2. Sholte J. A. Globalization. A Critical Introduction/ J. A. Sholte. – London: MacMillan Press LTD., 2000. – 345 p.
3. Krasner S. Sovereignty. / S.Krasner // Foreign Policy. – February, 2001. – P. 45–53.
4. Fried M.H. The State / M.H. Fried // International Encyclopedia of Social Science. N.Y.: Oxford University Press, 1961. – 880 p.
5. Ильин М. Стабилизация развития/ М.Ильин // Полис. – 1999. – № 2. – С. 15–25.
6. Бенн С., Питерс Р. История современного государства / С. Бенн, Р. Питерс // Полис. – 1998. – № 3. – С. 27–38.
7. Эльстайн Дж. Б. Международная политика и политическая теория / Дж.Б. Эльстайн // Теория международных отношений на рубеже столетий. – М.: Гардарики, 2010. – 450 с.

8. Кузнецов В. Что такое глобализация? / В. Кузнецов. // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1998. – № 2. – С. 12–21; № 3. – С. 14–19.
9. Французские ученые о глобализации // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. – № 4. – С. 113–116.
10. Актуальные вопросы глобализации. “Круглый стол” // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. – № 4. – С. 37–52.
11. Гаджиев К. С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. – М.: Логос, 1998 – 220 с.
12. Постиндустриальный мир: центр, периферия, Россия. Сб. 1–4. – М.: МОНФ., 1999. – 120 с.
13. Лебедева М. М., Мельвиль А. Ю. “Переходный возраст” современного мира / М. М. Лебедева, А. Ю. Мельвиль. // *Международная жизнь*. – 1999. – № 10. – С. 76–84.
14. *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* / Ed. by Baylis J., Smith St. – N.Y.: Oxford University Press, 1997. – 560 p.
15. Глобалізація і безпека розвитку // О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
16. Пахомов Ю. М. Україна і виклики глобалізації / Ю. М. Пахомов. – День – 7 серпня 2011.
17. Robertson R., Lechner F. Modernization, Globalization and The Problem of Culture in The World-Systems Theory / R. Robertson, F. Lechner // *Theory, Culture & Society*. – 1985. – № 3. – P. 48–55.
18. Валлерстайн Им. Общественное развитие или развитие мировой системы / Им. Валлерстайн // *Вопросы социологии*. – 1992. – № 1. – С. 86–109.
19. Giddens A. *The Consequences of Modernity* / A. Giddens. – Stanford, 1990. – 332 p.
20. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. / М. Камтельс – М.: ГУ-ВШЭ, 2012. – 429 с.
21. Бек У. Что такое глобализация / У. Бек. – М.: Прогресс, 2001. – 310 с.

22. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века/ А.И.Уткин. – М.: Алгоритм, 2001. – 423 с.
23. Делягин М. Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации: Курс лекций / М.Г. Делягин. – М.: Инфра-М, 2003. – 768 с.
24. Панарин А. Испытание глобализмом / А.Панарин. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
25. Camilleri J. A., Falk J. The End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Frafmenting World / J. A.Camilleri, J. Falk. – Aldershot, 1992 – 170 p.
26. Sassen S. Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization / S. Sassen. – N.Y.: Oxford University Press, 1996. – 444 p.
27. Cable V. What is International Economic Security? / V. Cable // International Affairs. – 1995. – № 71 (2) – p. 28–34.
28. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy / S.Strange – Cambridge, 1996. – 355 p.
29. Marshall D. D. Understanding Late-twentieth century Capitalism: Reassessing the Globalization Theme / D. D. Marshall // Government and Opposition. – 1996. – № 31(2). – P. 35–42.
30. Dunn J. Contemporary Crisis of the Nation State? / J.Dunn – Oxford, 1995. – 180 p.
31. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences / Z. Bauman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 550 p.
32. Ohmae K. The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies /K. Ohmae. – London, 1995. – 230 p.
33. Thomson J. E., Krasner S. Global Transactions and the Consolidation of Sovereignty / J. E. Thomson, S.Krasner. – Cambridge, 1989. – 230 p.
34. Krasner S. Economic Interdependence and Independent Statehood / S.Krasner. – Oxford, 1993. – 320 p.
35. Mann M. Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-state? // Review of International Political Economy / M. Mann . – 1997. – № 4 (3). – 510 p.

36. Boyer R., Drache D. States against Markets: The Limits of Globalization / R. Boyer, D. Drache. – London, 1996. – 420 p.
37. Hirst P., Thompson G. Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G.Thompson. – Cambridge, 1996. – 330 p.
38. Weiss L. The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era / L.Weiss. – Cambridge, 1998. – 360 p.
39. Kapstein E. B. Workers and the World Economy/ E. Kapstein. // Foreign Affairs. – 1994. – № 75(3). – P. 15–19.
40. Helleiner E. Braudelian Reflections on Economic Globalization: The Historian as Pioneer / E.Helleiner. – Grill and Mittelman, 1997. – 190 p.
41. Rosenau J. N., Czempiel E.-O. Governance without Government: Order and Change in World Politics / J. N. Rosenau, E.-O. Czempiel. – Cambridge, 1992. – 340 p.
42. Rosenau J. N. Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World / J. N. Rosenau. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 220 p.
43. Scholte J. A. Global Capitalism and the State // International Affairs. – 1997 – № 73 (3). – P. 12–18.
44. Herod A. Labor as an Agent of Globalization and as a Global Agent / Herod A. – New York, 1998. – 220 p.
45. Held D. Democracy and Globalization / D.Held. – Cambridge, 1998. – 318 p.
46. Cox K. R. Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local / K. R. Cox. – New York, 1997. – 120 p.
47. Clark I. Globalization and International Relations Theory / I.Clark . – N.Y: Oxford University Press, N.Y., 1999 – 197 p.
48. Camilleri J. A. State, Civil Society and Economy / J. A. Camilleri. – Boulder, Colo., 1995. – 286 p.
49. Shaw M. The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation // Review of International Political Economy / M. Shaw. – 1997. – № 4. – P. 29–35.

50. Scholte J. A. *The Globalization of World Politics* / J. A. Scholte. – N.Y.: Oxford University Press, 2001. – 476 p.
51. Katzenstein P. J., Keohane R. J., Krasner S. *International Organization and the Study of World Politics* // *International Organization*. – 1998. – V. 52. – № 4. – 645–686 p.
52. Williams M. *Rethinking Sovereignty* / M. Williams. – London, 1996. – 320 p.
53. Sorensen G. *An Analysis of Contemporary Statehood: Consequences for Conflict and Cooperation* // *Review of International Studies*. – 1997. – № 23 (3) – 37–45 p.
54. Valaskakis K. *Westphalia II: The Real Millennium Challenge* / presented at the OECD Forum on 21st Century Governance in Hanover, Germany, December 2000. – <http://www.eu.int>.
55. Аннан К. Дві концепції суверенітету /К.Аннан. // *Діалог*. – 2001.- № 4. – 12-13 с.
56. Бордачев Т.В. “Новый интервенционализм” и современное миротворчество / Т.В. Бордачев. – М.: МОНФ, 2008. – 115 с.
57. Smith A. *Gastronomy or Geology? The Role of Nationalism in the Reconstruction of Nation* // *Nations and Nationalism*. – 1995. – Vol. 1., Part I. – № 3. – P. 3–23.
58. Jackson R. H. *Quasi-State: Sovereignty, International Relations and the Third World* / R. H.Jackson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 330 p.
59. Сандерс Д. Неореализм и неолиберализм // *Политическая наука: новые направления* \ Д.Сандерс. – М.: Вече, 1999. – С. 430 с.
60. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні /Л.П.Нагорна. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
61. *Идентичность и конфликт в постсоветских государствах* / Под ред. М. Олкотт, В. Тишкова, А. Малашенко. – М.: Московский Центр Карнеги, 2007. – 260 с.
62. Лебедева М. М. *Мировая политика* / М.М. Лебедева. – М., 2000. – 260 с.

63. Гоулдман К. Международные отношения: общие проблемы // Политическая наука: новые направления / К.Гоулдман. – М.: Вече, 1999. – С. 387–409.
64. Цыганков П. А. Глобальные политические тенденции и социология международных отношений / П.А. Цыганков. // Международные отношения: социологические подходы. – М.: Гардарики, 1998. – С. 17–47.
65. Доган М. Политическая наука и другие социальные дисциплины // Политическая наука: новые направления / М.Доган. – М.: Вече, 2009. – С. 110–120.
66. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З.Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1998. – 300 с.
67. Ferguson Y. H., Mansbach R. W. Politics: Authorities, Identities, and Change / Y. H.Ferguson, R. W. Mansbach. – Columbia, S. C.: University of South Carolina Press, 1996. – 468 p.
68. Цыганков П. А. Мировая политика: содержания, динамика, основные тенденции/ П.А. Цыганков. // Общественные науки и современность. – 1995. – № 5. – С. 131–141.
69. Кохен Р. О. Международные отношения: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления. / Р.О. Кохен. – М.: Вече, 1999. – 570 с.
70. Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace/Н. Morgenthau . – N.Y.: Alfred A. Knopf 1978. – 340 p.
71. Legro J., Moravcsik A. Is Anybody Still a Realist? // International Security. – 1999. – Fall. – Vol. 24. – No. 2.
72. Политический дискурс: национальный интерес // Полис. – 1997. – № 1. – С. 80–96.
73. Inayatullah and Blaney. Realizing Sovereignty // Review of International Studies. – 1995. – № 21 (1). – P. 12–20.
74. Wendt A. Identity and Structural Change in International Politics / A. Wendt. – L.: Lapid and Kratichwil, 1996 – 426 p.

75. Badie B. Le retournement du monde. Sociologie de la scene internationale / B. Badie. – Paris, 1992. – 220 p.
76. Scholte J. A. Globalization and Collective Identities / J. A. Scholte. – Hounmills, 1996. – 510 p.
77. Camilleri J. A., Falk J. The End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World / J. A. Camilleri, J.Falk . – L.: Aldershot, 1992. – 489 p.
78. Цымбурский В. Идея суверенитета в посттоталитарном контексте./ В. Цымбурский // Полис. – 1993. – № 3. – С. 20–25.
79. Стратегия для России: повестка дня для президента – 2000: Глава 2. Российская внешняя политика перед вызовами 21 века // http://www.book_2000.ru.
80. Гончаренко С. В., Приходько С. М. Українська держава: Теорія, історія, сучасність: Метод. вказівки студ. по вивченню проблем спецкурсу “Розвиток соц.-політ. думки в Україні” / С.В. Гончаренко, С.М. Приходько. – Полтава, 1994. – 47с.
81. Грабовський С. Державне утвердження України у другій половині ХХ століття / С.Грабовський. – К.: Знання України, 2002. – 78 с.
82. Коцур А. П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця ХVІІІ– початку ХХ ст./ А.П.Коцур. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 423 с.
83. Кремень В. Г., Ткаченко В. М. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл./ В.Г.Кремень, В.М.Ткаченко. – К.: ДрУк, 1999. – 446 с.
84. Греченко В. А., Гриневич Л. В., Кокін С. А., Кульчицький С. В., Мовчан О. М. Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень / І. Ф. Курас (голов. ред.) / В.А.Греченко, Л.В.Гриневич, С.А.Кокін, С.В. Кульчицький, О.М.Мовчан. – К.: Генеза, 2002.

85. Мироненко О. М. Права і свободи людини у західній політико-правовій ідеології XVII-XVIII ст. / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / О.М.Мироненко. – К., 2005. – 41 с.
86. Гурбик А. О., Гуржій О. І., Матях В. М., Ричка В. М., Салій К. І. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). – К., 2001. – 317 с.
87. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с.
88. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навч. посібник для студ. Вузів / В.П.Шевчук, М.Г.Тараненко. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.
89. Телешун С. О. Державний устрій України: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / С.О.Телешун. – К., 2000. – 34 с.
90. Абетка української політики: Довідник / Томенко М. (авт.- упоряд.). – К.: Смолоскип, 1998. – 229 с.
91. Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: Автореф. дис... д-ра політ. Наук : 23.00.02 / Л.Є. Шкляр. – К., 1996. – 40 с.
92. Андрущенко В. П., Горлач М. І., Головченко Г. Т., Жиленкова І. М., Жиленков В. І. Політологія: наука про політику: Підручник для вищої школи / Кремень В. Г. (ред.), Горлач М.І. (ред.). – 3. вид., виправ. та доп. – К.; Х.: Єдинорог, 2001. – 640 с.
93. Рудич Ф. М., Балабан Р. В., Дергачов О. П., Заремба О. В., Зеленько Г. І. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / Ф.М.Рудич, Р.В. Балабан, О.П.Дергачов, О.В.Заремба, Г.І. Зеленько. – К.: МАУП, 2012. – 488 с.

94. Гончаренко О. М., Парахонський Б. О., Лисицин Е. М., Маначинський О. Я. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку // *Ukraine 2000 and Beyond: Geopolitical Priorities and Scenarios of Development* / Національний ін-т стратегічних досліджень; Національний ін-т українсько - російських відносин. – К., 1999. – 192 с.
95. Горелов М. Є. Передвісники незалежної України: Історичні розвідки / М.Є.Горелов. — К.: Рада, 1996. – 156 с.
96. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В.П.Горбатенко. – К.: Академія, 1999. – 239 с.
97. Адамський В., Андрусюк Б., Бистрицький Є., Білий О., Бураковський І. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – 435 с.
98. Україна в ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи: Зб. ст. / Міжнародний ін-т лінгвістики і права / Голов. ред. Р. П. Іванченко-Іванова. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 808 с.
99. Кирилук Ф. М., Андрущенко В. П., Антоненко В. Г., Ануфрієв Л. О., Безверха Г. І. Політологія: історія та методологія: Підручник для студ. вищих навч. закл. / Заг. ред. Ф. М. Кирилук. – К. : Здоров'я, 2000. – 630 с.
100. Кравченко П. А. Інтеграція вітчизняного культурно-історичного досвіду в сучасну українську державотворчу концепцію (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... д-ра філос. наук : 09.00.03 / П.А.Кравченко. – К., 2001. – 39 с.
101. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 2008. – 391 с.
102. Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний словник / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Донецький ін-т внутрішніх справ / Відп. ред. Римаренко Ю. І. – К., 1998. – 544 с.

103. Шляхтун П. П. Парламентаризм: Словник-довідник / П.П.Шляхтун. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 151 с.
104. Чичановский А. А. За чертой полета: нации и народы после развала СССР / Чичановский А.А.. – М.: Славянский диалог, 2000.
105. Іванова Н. Ю., Кремень Л. О. Політологія у визначеннях, схемах, таблицях: Навчальний посібник / Н.Ю.Іванова, Л.О.Кремень. – К.: КНЕУ, 2003. – 110 с.
106. Оніщенко І. Г. Основи етнодержавознавства: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Європейський ун-т / І.Г.Оніщенко. – К.: Видавництво Європейського університету, 2003. – 167 с.
107. Грушевський М. С. Вільна Україна: Статті з останніх днів (березень–квітень 1917) – 3. Вид / М.С.Грушевський. – К., 1997. – 16 с.
108. Бачинський Ю. О. Україна irredenta: З додатком: Листування Ю. Бачинського з М. Драгомановим з приводу “України irredent-u” / Ю.О.Бачинський. – К.: Основні цінності, 2003. – 171 с.
109. Міхновський М. Самостійна Україна / М.Міхновський. – К., 1991. – 22 с.
110. Ребет Л. Теорія нації. – Репр. Вид / Л.Ребет. – Львів: Державність, 1997 . – 192 с.
111. Старосольський В. Й. Теорія нації В.Й.Старосольський. – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1998. – 153 с.
112. Цит. за: Круглашов Анатолій Миколайович. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Миколайович Круглашов. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
113. Франко І. Статті і матеріали / Франко І.. – Львів: Видавництво Львівського ун-ту, 1956. – 422 с.
114. Thomson J. E. State Sovereignty in International Relations: Bringing the Gap between Theory and Empirical Research / J. E. Thomson. // International Studies Quarterly. – 1995. – 39 (2). – 450 p.

115. Axford B. *The Global System: Economics, Politics and Culture* / B. Axford. – Cambridge, 1995. – 312 p.
116. Caporaso J. *Across the Great Divide: Integrating Comparative and International Politics*/ J.Caporaso // *International Studies Quarterly*. – 1997. – № 4. – P. 31–39.
117. Bodin J. *The Six Books of Commonwealth* / J. Bodin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1962. – 512 p.
118. Cable V. *Globalization and Global Governance* / V. Cable. – L.: RIIA, 1999. – 346 p.
119. Цыганков А., Цыганков П. *Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического похода*/ А. Цыганков, П. Цыганков. // *Издание Российского гуманитарного научного фонда*. – 2002. – № 4. – С. 11–40.
120. Sac R. *The Global Context of Democratization* / R.Sac . – L.: RIIA, 2000. – 175 p.
121. Wolfers A. *Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr* / A.Wolfers . – Baltimore: The Johns Hopkins Press. – 1982. – 289 p.
122. Rasset B., Starr H. *World Politics. Menu for Choice* /B. Rasset, H. Starr. – San Francisco, 1981. – 248 p.
123. Krasner S. *Sovereignty: Organized Hypocrisy* / S.Krasner. – Princeton: Princeton University Press, 1999. – 210 p.
124. Rosecrance R. *The Rise of the Virtual State: Wealth and Power in the Coming Century*/ R. Rosecrance. – N. Y.: Basic Books, 1999. – 349 p.
125. Salamon L. “Nonstate Actors on the Global Scene: The Case of Civil Society Organizations” // *Paper Prepared for the National Intelligence Council Project*. – 2000. – April 18.
126. Maryann Cusimano, *Beyond Sovereignty: Issues for a Global Agenda* / Cusimano Maryann. –Boston: St. Martin’s Press, 2000. – 110 p.

127. Brace L., Hoffman J. Introduction: Reclaiming Sovereignty / L.Brace, J.Hoffman. – London, 1997. – 219 p.
128. Judge A. Identifying, Counting, and Categorizing Intergovernmental Organizations / A. Judge. // Paper Prepared for the National Intelligence Council Project. – 2000. – April, 13.
129. Снапковский В. Международные организации в системе международных отношений // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 3. – С. 35–42.
130. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України / В.Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 512 с.
131. Stopford J. Multinational Corporations / J. Stopford // Foreign Policy. – Winter 1998–1999. – P. 12–24.